

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2023

6/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

6/3-сан 2023

декабрь

Шөлкемлестиріушілер:

Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Мавлюда АЧИЛОВА
Нуриддин АЧИЛОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Шахло БОТИРОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Лола ИСРОИЛОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Мехри НАРБАШЕВА
Улфат МАҲКАМОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шукурулло МАРДОНОВ
Шахсанам МАТУПАЕВА

Лобар МУХТОРОВА
Камаладин МАТЯКУБОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Фурқат РАЖАБОВ
Сайёра РАХМОНОВА
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшода САПАРБАЕВА
Феруза САПАЕВА
Зайниддин САНАҚУЛОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Гулноз ТУРАЕВА
Гулмира ТОЖИБОЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Дилбар ҚАРШИЕВА
Вохид КАРАЕВ
Дилбар ҚОДИРОВА
Ризамат ШОДИЕВ
Абдушукур ШОҒҚОРОВ
Дилфуза ШАББАЗОВА
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА
Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Raximova N. Xorijiy tilni o'qitish sharoitida bo'lajak tibbiyot mutaxassislarining umummadaniy kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati	7
Atamuratov R. Raqamli transformatsiya - ta'lim samaradorligining asosi	14
Norov N. Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlarida adolat kategoriyasi	21
No'monxonova M. Axborot texnologiyalari va bo'lajak tilshunoslarning kommunikativ kompetensiyalari metodikasini rivojlantirishi va hozirgi holati	26
Суюнов Б.Т. Тезаурус – лингвистик тараққиёт омили	33
Shofqorov A.M. Hamid Olimjonning takrordan foydalanish mahoratiga doir	39
Fayzimatova N. Kinship terms and teknonymy	44
Nazarova R. Effectiveness of teaching through riddle	51
Nishonova Sh. The role of gestures in effective communication	56

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Tilegenov A.T. Yoshlarda milliy g'oyani shakllantirishda xalq og'zaki ijodidan foydalanishning metod va vositalari	61
Xalikov F. Ta'lim tizimida testologik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik mazmuni	66
Rasulova G. Adabiy ta'limida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning ilmiy-nazariy asoslarini takomillashtirish	76
Baisov A. Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish muammolari	82
Mirsultonov I.M., Xasanov A.R. O'qituvchilik kasbida barqarorlikni shakllantirish muammosining mavjud holati	86
Jo'raev Yu.K. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarida elektrotexnika fanini o'qitishda ta'lim usullaridan amaliy foydalanish yo'llari	90
Yo'ldosheva D. Kreativlikni rivojlantirish muammosiga doir xorijiy tadqiqotlarning retrospektiv tahlili	94
Tojiboyev J. Kreativ yondashuv asosida talabalarining badiiy-estetik kompetentligini rivojlantirish mazmunini belgilashning pedagogik talablari	102
Siddiqov B. O'quvchilarning aksiologik kompetentligini rivojlantirish tushunchasi va tahlili	108
Mexmonaliyev Sh.N. Husayn Voiz Koshifiy ijodida axloqiy tarbiya masalalarining yoritilishi	113
Muminova D. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari	120
Axmedov B.A. Muammoli ta'limda suqrotona yondashuv metodikasi	126
Bobumurodova L.E. Talabalarining kasbiy-metodik ijodkorligini rivojlantirish	131
Abdusattorov A., O'rinoва N. O'zbek xalq cholg'ulari orkestri vositasida bo'lajak musiqa fani o'qituvchisining ijodiy kompetentligini rivojlantirish metodlari	136
Aliyeva M. Pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish	146
Ражабов Х. Рақамли таълим муҳитида бўлажак кимё ўқитувчилари ахборот-метodik kompetentligini takomillashtirish muammosi	151
Saydullayeva A. Ta'limda gender madaniyatni rivojlantirishda ijtimoiylashuv jarayonining pedagogik-psixologik ahamiyati	157
Mamayusupov J. Analitik tafakkurni rivojlantirishda pedagogning intellektual faolligi va uning o'ziga xos xususiyatlari	164
Toshaliyev D. Milliy musiqiy meros va unga o'quvchilarda aksiologik munosabatni shakllantirishning ijtimoiy ahamiyati va tarbiyaviy xususiyatlari	169
Shermatova Y.S. Biologiya fanini o'qitishda zamonaviy metodlar	177
Yuldosheva D.T., Maxammadaminova D.A. Aqli zaif o'quvchilar nutqining fonetik tomondan buzilishi va ularni bartaraf etish yuzasidan logopedik ishlar	181
Oppoxo'jayev X.A. Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarni o'zini -o'zi rivojlantirish kompetensiyalarini rivojlantirish	189

HUSAYN VOIZ KOSHIFIYNING AXLOQIY QARASHLARIDA ADOLAT KATEGORIYASI

Norov N.J.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'lim boshlig'i

Tayanch so'zlar: ijtimoiy adolat, axloq, ijtimoiy muvozanat, shamshir ahli, qalam ahli, muomala ahli, ziroat ahli, insonparvarlik tamoyillari.

Ключевые слова: социальная справедливость, этика, социальное равновесие, люди меча, люди пера, люди дела, люди земледелия, гуманные принципы.

Key words: social justice, ethics, social balance, people of the sword, people of the pen, people of dealing, people of agriculture, humane principles.

Kirish. Jamiyatning uzluksiz rivojlanishi natijasida insoniyatning ijtimoiy adolatga bo'lgan ehtiyoji tobora ortib boradi. Bu o'rinda unga erishishning asosiy omili axloqiy tamoyillarga tayanish, jamiyat barcha a'zolarida axloqiy qarashlarni shakllantira olish hisoblanadi. Adolat o'zida nafaqat huquqiy, balki axloqiy talablarni ham aks ettiradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda "Adolat" so'zi ming yillar davomida insonga hamroh bo'lib qurbonlar bergan. Adolat haqida juda uzoq gapirish mumkin. Ammo gap chiroyli va uzoq gapirishda emas, balki hayotda adolatni o'rnatishda". Jamiyatda adolatni qaror toptirish muammolari bilan tarixda barcha olimlar, faylasuflar, davlat arboblari o'zining muayyan qarshlariga ega. Biz ana shunday shaxslardan biri bo'lgan Husayn Voiz Koshifiy va uning adolat haqidagi qarashlarini yoritishni maqsad qildik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. XV asrning ikkinchi yarmida Xurosonda Alisher Navoiy atrofida to'plangan alloma, shoir va donishmandlar orasida mashhur va qomusiy talant egalaridan biri Voiz Koshifiydir. Kamoliddan Husayn Voiz Koshifiy tahminan 1440-yillarda Xuroson viloyatidagi Sabzavor shahrining Bayhaq kentida tug'ilgan. Boshlang'ich ma'lumotni Sabzavorda olgan. U arab, fors, turkiy tili, matematika, astronomiya, kimyo, musiqa, adabiyot, fiqhdan to'liq ma'lumotga ega bo'lgan. Yoshligidanoq voizlik so'z

san'ati bilan shug'ullangan. Koshifiy Sabzavorda tez orada ko'zga ko'ringan voiz notiq bo'lib tanilgan.

1468 yilning oxirlarida Abdurahmon Jomiyning tavsiyasi bilan Husayn Voiz Koshifiy Xirotda keladi va qolgan umrini asosan Xirotda Temuriylar rahnamoligida o'tkazadi. Ma'lumki, XV asrning ikkinchi yarmida Temuriylar, xususan Husayn Boyqaro davrida Xirot Sharqning madaniyat markazi edi.

Husayn Voiz Koshifiy asarlarini o'z davrining ilmiy tili fors tilida yozgan bo'lib, undan ko'pgina ilmiy, badiiy tarjima asarlari ham meros qolgan. U falsafa, axloq, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, siyosat, tarix, kimyo, astronomiya, matematika, musiqa, voizlik, she'r san'ati, din tarixi, fiqh, tibbiyot kabi fanlarga oid 200 dan ortiq asar yozganligi manbalardan ma'lum. Koshifiyning O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik va Sulaymonov nomidagi Qo'lyozmalar institutlarida 45 nomdagi asarlarining 197 qo'lyozma va 75 toshbosma nusxalari saqlanmoqda.

Koshifiy ijodini o'z davrining yirik tarixchisi Xondamir "Xulosat ulaxbor" asarida: "Ul janob nujum ilmida ham zo'r mahoratga ega edi, chunonchi uning ta'birlari Qazo o'qi singari bexatar bo'lardi. Uning balog'atoyotlik hamda fasohatsifatlik kitoblari ko'p va behisob bo'lib, ularning ko'pi oliymaqom amir Alisherning atoqli nomi bilan ziynatlangan. Amir Alisherning inoyati va iltifoti ul janobning hol sahifasiga hamma vaqt tushib turardi..." deb ta'riflaydi.[3] Alisher Navoiy "Majolis unnafois" asarining to'rtinchi majlisida: "Mavlono "Husayn Voiz "Koshifiy" taxallus qilur, Savzavorlikdur. Yigirma yilga yaqin borkim, shahardadur va Mavlono zufunun va rangin va purkor voqe' bulubtur. On fan bulg'aykim, dahli bo'lmagay. Xususan va'z, insho va nujumki, aning haqidadur va har qaysida muttayyin va mashhur ishlari bor..." deb yuksak baholagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda obyektivlik, tarixiylik va qiyosiy tahlil metodlaridan foylanilib, kutubxonalardagi qo'lyozma kitoblar hamda elektron manbalar asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar. Adolat falsafiy-axloqiy tushuncha bo'lib, ijtimoiy hayotda, davlat va jamiyat boshqaruvida muhim o'rin egallaydi. Adolatning tushuncha sifatida qaror topishi, shakllanish evolyutsiyasi juda uzoq tarixga borib taqaladi. Xususan, adolatga intilish ibtidoiy jamoa tuzumi davrida urug' ichida o'ziga xos an'ana va urflarni shakllantirgan. Shuningdek adolatga intilib yashash keyingi barcha davrlar uchun ham o'ziga xos o'rin tutib, ijtimoiy hayotda bu tamoyilga erishish uchun axloq bilan o'zaro uyg'unlikni tiklashga, muvozanatni adolat va axloq asosida bo'lishini ta'kidlagan ko'pgina hukmdorlar hokimiyatni qo'lga kiritganlaridan so'ng berilgan barcha va'dalarini

unutganlar. Bu xolat har bir davr uchun o'ziga xos an'anaga aylanib ulgurgan bir paytda Markaziy Osiyoda "Kuch-adolatda" degan tamoyil bilan hokimiyat tepasiga buyuk bobokalonimiz Amir Temur keldi. Xuddi shu davrdan boshlab esa bir qancha olimlar, faylasuflar adolatning ijtimoiy hayot taraqqiyoti uchun qanchalik muhim kategoriya ekanligiga bag'ishlangan asarlar yarata boshladilar.

Xususan, temuriylar davrida Xurosonda yashab ijod etgan mashhur alloma, voiz axloqshunoslik ilmining o'ziga xos namoyondasi Husayn Voiz Koshifiy o'zining "Futuvvatnomai sultoniy", "Axloqi muhsiniy", "Risolai Hotamiya", "Tasviri Husayniy", "Javohirnoma", "Lavome'ul qamar", "Lubbi Lubobi Masnaviy", "Mahbubul zuhal", "Bodoye'ul afkor fi sanoye'ul ash'or" va "Iskandar oinasi" kabi asarlarida axloqshunoslikning adolat, burch, vijdon, insonparvarlik, yaxshilik va yomonlik kabi tamoyillarini o'ziga xos talqin qiladi va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi.

Shuningdek, Husayn Voiz Koshifiy "Axloqi muhsiniy" asarining 15-bobida adolat tushunchasiga batafsil to'xtalib o'tadi va o'ziga xos sharxlaydi. U adolatni xalqning huquqiy tengligini ta'minlovchi muhim kategoriya sifatida baholab, "Adl shunday ziynatdirki, u mamlakatga oroyish beradi, bir quyoshki, uning nuri bilan zulmat yorug'likka aylanadi" deb, ta'riflaydi.

Shunday ekan, adolat mutafakkir bergan ta'rifga ko'ra insonning eng yaxshi fazilati, adolatsizlik esa insonlardagi eng yomon illat ekanligiga guvoh bo'lamiz. Insoniyatning tobora jaholat botqog'iga botib borishi, ijtimoiy hayotda yuz berayotgan global ma'naviy inqirozlarning barchasi adolat mezonining buzilishi oqibatida yuz berayotganligiga ajablanmasak ham bo'ladi. Alloma bu xususda adolat yo'q joyda zaifu bechoralar qaqshatiladi deydi. Zaiflar halok bo'lgach, unda jamiyatda kuchlilar ham qolmasligi va buning oqibatida jamiyatda muvozanat buzilishi mumkinligini ta'kidlab o'tadi. Chunki har qaysi jamiyatda ham kichiklar bilan ulug'larning turmushlari bir-biriga bog'liqdir. Adolat yo'q joyda xalqning axvoli yaxshi bo'lmaydi.

Shunday ekan, adolat xalqaro tenglikni ta'minlashdir, ya'ni bir guruh ikkinchi bir guruhdan ustun qilinmaydi, har bir toifa o'z martabasida tutiladi.

Jumladan, mutafakkir podshohlarning (boshqaruvchilarning) tobe'lari aslida to'rt guruhga bo'linishini ta'kidlab o'tadi:

Birinchisi, shamshir ahli, chunonchi, amirlar va lashkarlar bo'lib, ular olovga o'xshaydilar. Ikkinchisi, qalam ahli, chunonchi, kitobdor va vazirlar bo'lib, ular havoga o'xshaydilar. Uchinchisi, muomala ahli, chunonchi, savdogar va hunarmandlar bo'lib, ular suvga o'xshaydilar. To'rtinchisi, ziro-at ahli, chunonchi, dehqonlar bo'lib, ular tuproq sifatli bo'ladilar[6]. Ko'rib turganizdek alloma boshqaruvchilarga to'be bo'lishi lozim bo'lgan insonlarni

olamni yaratilishiga asos bo'lgan to'rt unsurga o'xshatadi. Bizga ma'lumki bu unsurlarning birining buzilishi yoki birining o'rnini boshqasi bosishga harakat qilganda tabiatdagi muvozanat buziladi, bundan esa tartibsizlik vujudga keladi. Xuddi shunday holat boshqaruvchiga tob'e bo'lgan to'rt toifa vakillarida ham namoyon bo'lsa, birinchi toifa ikkinchi toifa ustidan nazorat o'rnatishga harakat qilsa unday jamiyatda tartibsizlik paydo bo'ladi. Albatta, bu g'oya nafaqat alloma yashagan davr uchun balkim, bugungi kun uchun ham o'ta dolzarb g'oyadir. Shunday ekan, alloma uchun adolat insonparvarlik tamoyiliga xizmat qilishiga guvoh bo'lamiz.

Bundan tashqari boshqaruvchilar domiy ravishda o'z xalqiga va qo'l ostidagilarga nisbatan xatto niyat qilganda ham adolat qilish haqida o'ylashlari lozim. Chunki boshqaruvchining niyati va so'zida har bir sohaga ta'siri kuchli bo'ladi. Agarda boshqaruvchi adolatni niyat qilsa xalqda barakat va xotirjamlik bo'ladi. Agar niyatida zulm qilish bo'lsa mamlakatdan baxt va baraka ketadi, xalqning xotirjamligi va turmushiga putur yetadi.

Xususan, bugungi kunda biz guvohi bo'layotgan siyosiy jarayonlarda ham buni ko'rishimiz mumkin. Mamlakatini adolat asosida boshqarishga niyat qilgan va shu yo'lda tinimsiz mehnat qilayotgan boshqaruvchilar davlatlarida tinch totuvlik va osoyishtalik hukm surayotgan bo'lsa, hokimiyatga g'araz niyatda kelgan xalq ahvoliga qiziqmasdan faqatgina o'z manfaatlarini ko'zlayotgan davlat boshliqlarining xalqi azobda, notinch sharoitda yashab kelmoqda.

Shu o'rinda alloma asarda Shayx Muslihiddin Sa'diydan shunday misralarni keltirib o'tadi:

Bu tavr o'lg'ilki, qilsang har na niyat,

Aningdin yaxshiliq tobqay raiyat.

Agar qilsa, yamon andisha sulton,

Bo'lur andin jahonning nazmi vayron.

Bundan kelib chiqadiki adolat barcha sifat va fazilatlarining yaxshirog'i, zulm esa hamma niyatlarning yomonrog'idir. Adolat natijasida tinchlik xotirjamlikka, qishlog'u-shaharlarning obodligiga erishiladi. Zulm natijasida esa mamlakat tanazzulga yuz tutadi.

"Adl natijasi-deb yozadi u, -Mulk boqi-yu, mamlakat vasig' va hazona ma'mur, kentlar va shaharlar obod bo'lmoqdur. Va zulm samarasi mamlakat zavol topmog'i erur". Shunday ekan, jamiyatda axloqiy qadriyatlar adolat mezonlari bilan muvofiqlashsagina uning amaliy ahamiyati yuksak bo'ladi. Ma'lumki, axloq – kishilar xatti-harakatlarining jamiyat tomonidan baholanishidir. Kishilar uchun ma'qul bo'lgan harakatlar yaxshilik, aksincha bo'lsa, yomonlik sifatida qabul qilinadi. Jamoa uchun zarar keltirish mumkin

bo'lgan ishlar hamma zamonlarda ham qoralangan. Yomonlik qiluvchilarga nisbatan adolat tamoyillari asosida jazo qo'llanilgan.

Xulosa.Insoniyat ijtimoiy, axloqiy taraqqiyoti davomida adolatga intilib yashab kelmoqda. Mustabidlik, jabr-zulm va huquqsizlikka qarshi kurashib jamiyatdagi o'z o'rniga ega bo'lishda tinimsiz harakat qilib kelmoqda. Shunday ekan, insoniy fazilatlarni va ayniqsa axloqshunoslikning adolat tamoyilini chuqur falsafiy tadqiq etgan alloma Husayn Voiz Koshifiyning qarashlari nafaqat o'z davri uchun balki barcha davrlar uchun birdek ahamiyatlidir. Chunki alloma hech qanday millat tanlamasdan, hech qanday toifa manfaatlarini himoya qilmasdan barcha uchun birdek tushunarli va ahamiyatli bo'lgan tushunchalarni insonparvarlik nuqtai nazaridan baholagan.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Adolatli jamiyat sari. – T.: O'zbekiston, 1998. – 111-112 b.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Xondamir. "Xulosat ulaxbor" asari. (ziyo.net)
4. Alisher Navoiy. "Majolis unnafois" asari. (ziyo.net)
5. Husayn Voiz Koshifiy. – T: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2011. – 161 b.
6. Husayn Voiz Koshifiy. – T: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2011. – 164 b.

РЕЗЮМЕ

Maqolada mashhur notiq Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy qarashlari, uning adolat hamda uni qaror toptirish borasidagi fikrlari falsafiy tahlil qilingan. Alloma asarlarining bugungi kun dolzarb muammolarini hal qilishdagi o'rni va roli ulardagi adolat kategoriyasini keng targ'ib qilish misolida yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлен философский анализ нравственных взглядов известного оратора Хусейна Ваиза Кошифи, его размышлений о справедливости и ее определении. Место и роль произведений Алломы в решении актуальных проблем современности поясняется на примере широкой пропаганды в них категории справедливости.

SUMMARY

The article presents a philosophical analysis of the moral views of the famous orator Husayn Vaiz Koshifi, his thoughts on justice and its determination. The place and role of Alloma's works in solving the current problems of today is explained by the example of wide promotion of the category of justice in them.